

Юлія КОВАЛЬЧУК,

orcid.org/0000-0002-1327-1358

*аспірантка кафедри українського літературознавства та компаративістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) prujmakjula@ukr.net*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОПОВІДЕЙ ПРО АЛІПІЯ-ІКОНОПИСЦЯ У «ЛЕГЕНДАХ СТАРОКИЇВСЬКИХ» НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

У статті досліджено літературні джерела оповідання «З повістей врем'яних літ» (збірка «Легенди старокиївські»). «Повість врем'яних літ» та «Києво-Печерський патерик» як основи написання художнього тексту. У статті досліджується своєрідність трактування авторкою образів агіографічної літератури та давньоукраїнських міфів і переказів у циклі «Легенди старокиївські». Проаналізовано шляхи трансформації староруських мотивів та образів, з'ясовано їх роль у створенні «літературного мікрокосмосу» художньої прози Наталени Королевої. Висвітлено особливості інтерпретації історичних персоналій у названому оповіданні.

У статті звертається увага не тільки на сам художній твір письменниці, а й розвиток іконопису як виду живопису та утвердження його у Київській Русі. Окреслено історичні рамки розвитку цього виду мистецтва і прогрес його існування у школах живопису на руських землях. Ставиться акцент на сюжетах ікон та їх походженні. Виокремлюються особливості іконопису і різні періоди його становлення.

У цій статті виокремлена історіографія перших руських святих, зокрема Бориса і Гліба.

На основі оповідання Наталени Королевої «З повісті врем'яних літ» іконопис трактується не просто як стиль живопису, творчий напрям чи спосіб заробітку, а як вид служіння Церкві Христа. Адже ікона самою своєю живою присутністю і своєю формою, змістом та стилем свідчить про перевтілення людського життя, коли до нього торкається Божа милість руками «обраних».

У статті змальовується інтер'єр храму, де жив і творив перший іконописець у Київській Русі.

Зацентовано увагу на віртуозності та майстерності авторки поєднувати реальні та фантастичні епізоди, створюючи загальну фантастично-реальну картину художнього твору. Підкреслено синтез буденного та сакрального існування. Поставлено великі перспективи на безгрішне мирське життя всього людства.

Ця стаття підкреслює велике значення впровадження християнства на всіх руських землях князем Володимиром Великим, що зумовило неабиякий стрімкий розвиток храмовбудування, іконопису, розвитку іконописних шкіл та утвердження авторитету Київської Русі загалом.

Ключові слова: *Києво-Печерський патерик, «Повість врем'яних літ», апокрифи, агіографія, християнство, прообраз, архетип.*

Yuliia KOVALCHUK,

orcid.org/0000-0002-1327-1358

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literary Studies and Comparatives
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) prujmakjula@ukr.net*

INTERPRETATION OF THE STORIES ABOUT ALIPII-ICON PAINTER IN “LEGENDS OF OLD KYIV” BY NATALENA KOROLEVA

The article is devoted to the literature sources of the story “The tale of bygone years” (collection “Legends of Old Kiev”). “Tale of the Times” and “Kiev-Pechersk Paterik” as the basis for writing artistic text. This article explores the peculiarities of the author’s interpretation of images of hagiographical literature and ancient Ukrainian myths and legends in the cycle “Legends of the Ancients”. The ways of transformation of Old Russian motifs and images are analyzed, their role in creating the “literary microcosm” of Natalia Koroleva’s fiction is clarified. The peculiarities of the interpretation of historical personalities in the named narrative are explained.

The article draws attention not only to the artistic work of the writer, but also to the development of icon painting as a type of painting and its establishment in Kievan Rus. The historical framework of the development of this type of art and the progress of its existence in the schools of painting on Russian lands are outlined. Emphasis is placed on the plots of icons and their origins. The features of the icon painting and the different periods of its formation are distinguished.

This article highlights the historiography of the first Russian saints, including Boris and Gleb.

Based on the story of Natalia Koroleva, “From the Tale of Modern Years” icon painting is interpreted not simply as a style of painting, a creative direction or a way of earning money, but as a type of service to the Church of Christ. For the icon, by its lively presence and by its form, content and style, testifies to the reincarnation of human life when it is touched by God’s mercy with the hands of the “elect”.

The article describes the interior of the temple where the first icon painter in Kievan Rus lived and worked.

Emphasis is placed on the virtuosity and skill of the author to combine real and fantastic episodes, creating an overall fantastic and real picture of the work of art. The synthesis of everyday and sacred existence is emphasized. Great prospects are set for the sinless worldly life of all mankind.

This article emphasizes the great importance of the introduction of Christianity in all Russian lands by Prince Vladimir the Great, which led to the rapid development of icon-building, icon-painting, the development of icon-painting schools and the establishment of the authority of Kievan Rus as a whole.

Key words: Kyiv-Pechersk Paterik, "The Tale of Bygone Years", apocrypha, hagiography, Christianity, prototype, archetype.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX ст. – один із найскладніших та водночас найцікавіших періодів як у літературі, так і у мистецтві загалом. Час сам по собі був непростим і для всього суспільства. Це була криза в соціальному середовищі.

І саме письменники мали розставити правильні пріоритети та орієнтири на подальше життя.

Українська література від кінця XVIII ст. називається новою. Це була література нової тематики, нового героя й нового мовного оформлення – твори, на відміну від давніх, написані українською мовою.

Література кінця XIX – початку XX ст. характеризується новим поглядом на народ як позитивного героя художнього твору, що зумовило й відповідну систему художніх засобів. У цей період тематика художніх творів пов'язана з найгострішою суспільно-політичною проблемою тих років – соціальною нерівністю і пошуком шляхів боротьби з нею.

Саме у цей час про своє існування як українська письменниця заявила маловідома авторка, емігрантка української діаспори Наталена Королева. Тільки у 1988 році ми дізнались про Наталену Королеву, творчість якої могла б стати окрасою будь-якої розвинутої європейської літератури. Вона своєю творчістю внесла в українську літературу нові європейські канони, нове бачення призначення літератури. Письменниця у своїй творчості відступила від закоренілих звичних образів простих людей. Проза Наталени Королевої просякла новими поглядами, новими ідеями, новими світами. Описуючи український побут, історію, утвердження українців як нації, авторка створює індивідуальне світосприйняття, даючи можливість реципієнтам побачити щось своє за допомогою вдалої інтерпретації.

Адже мета інтерпретації – це читання і пізнання літературного твору з наступним тлумаченням його змісту і форми, художніх засобів стилістичної тональності. Твір є об'єктом естетичного пізнання, яке визначає спосіб його дослідження і пристосування «іншої свідомості» (Білоус, 2012: 16).

Вона оновила деякі прозові жанри в українській літературі, зокрема, довела до класичної віртуозності жанр історичної повісті, розкувала жанр літературної легенди, вдало поєднавши язичницький, античний, скіфський і староруський світи з біблійним, християнським (Мишанич, 1994: 4).

Попри всі заслуги письменниці перед українською літературою, творчість Наталени Королевої зовсім мало досліджена та вивчена. Тільки останніми десятиліттями зріс інтерес до її літературної творчості, що і зумовлює актуальність цього дослідження, та визначається насамперед тим, що досліджується вплив культурологічного світового процесу на українську літературу, у зв'язку з чим розширюється інтелектуально-художній потенціал художнього мислення нації. А ґрунтовне дослідження рецепції античності в творах Наталени Королевої поглиблює знання про індивідуальний стиль письменниці.

Аналіз досліджень. Літературно-критичні статті, присвячені її біографічному й творчому шляху, належать таким дослідникам, як Л. Бичковський, Р. Завадович, О. Кисілевська, О. Копач, М. Мартинюк, О. Мацинський, О. Микитенко, О. Мох, І. М'яловський, Я. Олексенко, Е. Пеленський, О. Руденська, О. Тарнавський, Н. Чапленко. Однак на сучасному етапі немає досі ґрунтовних досліджень життя і творчості письменниці, хоча окремі аспекти, зокрема аґіографічні мотиви творчості, висвітлені такими сучасними дослідниками, як В. Антофійчук, О. Бабишкін, І. Голубовська, Д. Кушняк, М. Ільницький, Ю. Мельникова, О. Мишанич, Ж. Свірська, А. Усатий, Р. Федорів, В. Шевчук, Ю. Ковалів, І. Набитович.

Наразі назріла нагальна потреба вивчення творчого доробку такої неординарної, всебічно розвинутої особистості, яка піднесла українську літературу на європейський щабель.

Мета статті полягає в аналізі шляхів інтерпретації античних мотивів і образів, з'ясуванні їх ролі у створенні «дивосвітів» (О. Мишанич) Наталени Королевої.

Реалізація мети зумовлює виконання таких завдань: дослідити джерела формування й особливості світогляду письменниці, які зумовили

рецепцію й трансформацію античних та історичних мотивів і образів; проаналізувати особливості рецепції образів історичних персоналій у творчості авторки; описати основні етапи засвоєння історичної спадщини українською літературою, починаючи від найдавніших часів та Київської Русі (зокрема прийняття християнства, храмобудування та розвиток іконописання).

Виклад основного матеріалу. Наталена Королева – одна з найкolorитніших письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століття. Ця неукраїнка за походженням торкалася своїми художніми творами історичних глибин та живого духу України-Русі. Письменниця черпала інформацію з різних джерел: міфології, літератури, праць античних філософів, писемних пам'яток давнини.

Герої творів письменниці – люди непересічні, біблійні, античні і міфологічні постаті, лицарі, винахідники, яких об'єднує жага знань, пошук істини, утвердження високих ідеалів загального добра, братерства і любові (Мишанич, 1994: 5).

Всіх цих героїв у себе увібрала збірка оповідань Наталени Королевої «Легенди старокіївські».

Звертаючись до збірки, можна віднайти не одну агіографічну оповідь. До легенд житійного типу, або агіографічних легенд із збірки «Легенди старокіївські», належать такі оповідання: «Гостина», «Похорон», «Біси», «З повістей врем'яних літ» (Мишанич, 1991: 41). Письменниця була греко-католичкою, і вся її літературна спадщина пронизана християнськими мотивами і традиціями.

Авторка описує життєвий шлях свого героя від народження до смерті, обов'язково показує його численні подвиги, во славу Господа. Агіографічна легенда відтворює лише одну чудесну подію з життя подвижника: вигнання Теодосієм Печерським нечистої сили з біснுவатого («Гостина»), зцілення лепрозного хворого братом Аліпієм («З повістей врем'яних літ»), видіння ченцю Григорієві близької загибелі князя Ростислава та його дружини («Похорон»), боротьба брата Ісакія з демонами («Біси») (Мишанич, 1991: 42). Всі вищезгадані твори письменниці пронизані добротою, любов'ю до близьких, душевною злагодою, умиротворенням та спокоєм.

«Легенди старокіївські» стали немов підсумком тривалих художніх пошуків Наталени Королевої, втілили в собі постійне бажання відтворити правік української землі у її зв'язках з іншими землями й народами, у різних часових і просторових вимірах від язичництва до хрещення Русі (Мишанич, 1991: 651).

Творчість Наталени Королевої репрезентує у нових ракурсах історичні події та персоналії, перекладом вже відомої інформації, подає її у новітніх аспектах, які стосуються утвердження Руської землі взагалі та українського народу зокрема.

Така трансформація джерел давньої літератури і відбувається в оповіданні «З повістей врем'яних літ» зі збірки «Легенди старокіївські». В основу твору покладено розповідь про ченця Печерського монастиря Аліпія, знаменитого іконописця. Був наслідувачем євангеліста Луки. Зажив слави серед своїх сучасників написанням чудотворних ікон. За оцінками фахівців щонайменше дві з них, збереглися до наших днів, це «Печерська Богоматір з предстоящими Антонієм і Феодосієм» і «Богородиця Велика Панагія (Всесвята)». Намалював сім ікон деісусного ряду, написаних для однієї з київських церков на Подолі. Вони вважались чудотворними, оскільки не згоріли під час пожежі. Є припущення, що Аліпій виконував і мозаїчні роботи для Михайлівського Золотоверхого собору в Києві. Практикував також як лікар.

Читаючи оповідання, можна визначити деякі розбіжності у патериковій легенді і творі Наталени Королевої. У житії преподобного Аліпія, викладеному в Києво-Печерському патерику, повідомляється, що іконописець ніч присвячував молитвам, бо вдень у нього на це часу не вистачало, адже вдень він творив свої чудотворні ікони. В оповіданні Наталени Королевої сказано, що іконописець творив вночі: «Пензель отця Оліпія нечутно переплітає з веселково-барвистою палети на велике полотно в дебелих шелюгах. І тільки цей легкий рух стверджує, що білобородий маляр – живе. Живе повно, творчим життям, коли весь монастир спить. Отець Оліпій – вся братія лаврська говорить йому «Аліпій» – найрадіш любив працю вночі, при світлі високої, грубезної свічки» (Сойко, 2006: 124).

Це не означає, що письменниця не була знайома з пам'яткою давнини чи хотіла переписати житіє святого по-новому. Вона ще раз підкреслювала велич і таїнство цього православного староруського художника: «Знає свої барви й не потребує денного світла, що розгонить мрію... Нош-бо не світла невірним!» (Сойко, 2006: 124).

Більшість легенд абсолютно легко прочитується, навіть більше – беручи сюжет із писемних чи усних джерел, Наталена Королева його не так змінює, як обробляє, наповнюючи «життєвими» подробицями, зокрема життєвими історіями відомого іконописця Аліпія.

В оповіданні «З повістей врем'яних літ» Наталена Королева покладається на агіографічний

життєпис преподобного іконописця Аліпія, розпочавши з тих часів, коли він ще тільки прийшов до святих печер, прийняв чернечий постриг у Печерському монастирі від ігумена Никона, відтоді, коли почав удосконалюватися в іконописній справі, в чернечих подвигах, зціленнях немощних, аж до «вечора його життя».

Авторка у своєму оповіданні віртуозно переплітає події із життя Аліпія-іконописця від молодих його років до часу, коли йому, уже немічному, монастирські канонархи Леонтій й Геронтій підносили водицю, а отець Пимен заносив цілюще зілля від отця Даміяна, цілєбника.

Велику увагу Наталена Королева приділяє психологічному стану митця. То він тихо наспівує пісень: «Блюди убо, душе моя, сном не отягчайся, да не смерти предана будеші!». То він задумливо дивиться у вікно, розмірковуючи про гріхи земні, то у його уяві постає Рай... Рай, про який розповідала йому мати: «Бо ж що б не робив, куди б не йшов Аліпій, – ніколи не міг цілком відірватися думкою від Раю. Божий Рай світив йому ясніше за світло світу людського» (Сойко, 2006: 130).

Згадуючи покійницю матусю, з теплою, з трепетом, він аж сідає серед байраку, поринаючи у світ свого дитинства: «І тепер знову й знову згадав, що саме в такім чудовім байраці покійниця матуся – вічне світло їй світить – йому, маленькому, про квіти небесні розповідала, що лілеями рожевими й блакитними під деревами з плодами золотими розквітали. А на тих деревах птахи з головами людськими предивними піснями Господа прославляли. І було в тім Раю... – радісна усмішка освітила бліде Аліпієве обличчя...» (Сойко, 2006: 131).

Вся оповідь «З повістей врем'яних літ» пронизана тільки веселковою гамою кольорів, що свідчить про благочинне начало такої справи, як іконописання.

Письменниця у своєму творі прагнула наголосити на тому, у чому полягає суть людського життя, справжнього щастя. Вустами молодого Аліпія вона говорить, що тільки смирення та усвідомлене прийняття своєї місії на землі зробить людину щасливою. Сам Аліпій, відчувши своє покликання, не слухаючи ні друзів мирських, ні рідних, пішов на служіння Богові та людству і побачив ангелів на власні очі, як бачили їх святі, люди духа, відтоді й сам став святим. Цю істину Наталена Королева підкреслила словами Софокла з відомої його праці «Антигона» (Кун, 1993: 5). «Не бачити світу – то є правдива мудрість» (Тен, 1991: 132).

Провідним у оповіданні є образ метелика з прозорими крильцями, який з'являється на початку,

в середині та в кінці твору. Це прообраз ангела, який, за монастирськими переказами, не покидав іконописця і допомагав творити чудотворні ікони. Сам святий побачив цього чудесного метелика тільки перед смертю. Він говорив собі, що не пора помирати, бо грішний. Та автор оповідання переконує його словами отця всіх ченців Василя Великого, взятими зі Святого Письма: «Своя пора на кожне окреме добре діло». Вислів інтерпретується у Слові 34 «Києво-Печерського патерика», де стверджується, що всі грішні, але кожен має можливість ці гріхи спокутувати.

Трагічно, але й водночас оптимістично змальовано перехід Аліпія за межу земного життя: «Та ангел Божий був зі старим ченцем... не чув шелесту світосяйних крил, не помічав, як мерехкотінням нематеріальних струй наповнювалась його простора келія... і так не відірвавсь старий чернець від взорювання в совершенність Божу, щоб хоч мить одну поглянуть на мрію своїх юнацьких літ – ангела Божого. А святий ангел – гість частий побожного старця – стояв у нього при мольберті й швидкими вправними рухами пензля закінчував образ, розпочатий з вірою простою і ясною, як лагідний ранок» (Сойко, 2006: 126). Цей ангел і прийняв душу святого, надихнувши закінчити останню його роботу.

Назва оповідання «З повістей врем'яних літ» не є випадковою, вона зумовлена назвою того джерела, до якого звернулася Наталена Королева. Літописець Нестор розповів про печерські гори і Печерський монастир, в якому з сімнадцяти літ жив, молився, творив діла добрі преподобний Аліпій (Нестор також почав жити в цьому монастирі, коли йому було сімнадцять років). Коли Аліпій прийшов у Печерський монастир, то першим ігуменом тут був Феодосій. З приходом Аліпія засновується іконописна школа. Про все це писав Нестор у «Повісті врем'яних літ», а пізніше на основі його розповідей були складені життя святих, які увійшли до «Києво-Печерського патерика». Саме ці дві найвидатніші пам'ятки давнини стали джерелами для написання оповідання «З повістей врем'яних літ».

Наталена Королева у своєму оповіданні згадує не лише Аліпія, а й розповідає про інших знаменитих ченців: монастирських канонархів Леонтія і Геронтія, отця Пимена та брата Памву, отця Еразма, Григорія Чудотворця та інших. Згадуються тут святі Борис і Гліб, богатир Ілля Муромець. Відомості про них почерпнуті, ймовірно, з ранніх житій та билинного епосу.

Письменниця розкриває не лише мистецький талант Аліпія, а й мовить про його здатність

зцілювати людей. Описуючи чудотворне зцілення лепрозного купця Радослава руками Алімпія та водою з криниці преподобного Антонія, автор твору підкреслює велику силу Божу словами отця Василя Великого: «Не присутність Христа, а сама віра оздоровила сотникового хлопця... Віруй!» (Сойко, 2006: 133). Про віру, яка перебуває глибоко у душі, говорить і Аліпій: «Величить душа моя Господа...» (Сойко, 2006: 137).

Така ж оповідь відома із Києво-Печерського патерика: одного разу в монастир прийшла людина дуже хвора, якій не допомагали ніякі ліки. Преподобний Аліпій сповідав її, помазав її гнійні рани на обличчі фарбами для ікон, відвів до Церкви, де та причастилася Святих Христових Таїн, і після цього звелів умити обличчя водою, якою замивають руки священники після Причастя. Людина після цього зцілилася, а її онук в подяку за це пізніше вніс великі пожертвування на монастир.

Висновки. Авторка зуміла проникнути творчою уявою у дивовижний світ агіографічних писань. Сюжет твору збирає до купи образи свя-

тих в один великий світ – світ віри та становлення великого Києво-Печерського монастиря.

Наталена Королева обрала постать Аліпія-іконописця не випадково. Письменниця показала, що ікони ніколи не втрачали своє первинне призначення – бути чудотворними для тих, хто істинно в це вірить. Православна ікона – образ, що втілює слово Боже. А усе, що свідчить про Бога, повинне бути гідним Його.

З сюжету твору можна зрозуміти ідейний задум Наталени Королевої, який розкривається на основі найвідоміших у давній літературі творів – «Повісті врем'яних літ» та «Києво-Печерського патерика». Досягненням письменниці можна вважати не те, що вона просто переказала, відтворила життя святих, взятих з історичних джерел, а інтерпретує, переосмислює уже відоме у нових аспектах.

Таким чином, художня інтерпретація Наталени Королевої в оповіданні «З повістей врем'яних літ» спрямована на пізнання та розкриття суттєвого моменту в історії Русі – становлення християнської віри на руських землях та її значення для утвердження всього руського народу у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус П. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ. 2012. С. 16.
2. Королева Н. Предок: Історичні повісті. Легенди старокіївські. Київ, 1991. С. 41–42.
3. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. 4-е видання : АТ «Тарнекс». 1993. С. 5.
4. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої. Королева Н. Предок. Київ, 1991. С. 651.
5. Мишанич О. Українське слово. Т. 1. Київ, 1994. С. 42.
6. Наталена Королева. Легенди старокіївські. Київ : Школа. 2006. 256 с.
7. Тен Б. Софокл. Антігона. Давньогрецька трагедія [Вершини Святого письма] : Дніпро. 1991. Т. 37. С. 132.

REFERENCES

1. Bilous P. (2012). Interpretatsiia literaturnoho tvoruv [Interpretation of literary work]. Zhytomyr : ZDU. S. 16. [In Ukrainian].
2. Koroleva N. (1991). Predok: Istorychni povisti. Lehendy starokyivski [Ancestor: The Historical stories. Legends of Old Kiev]. Kyiv. 334 s. [In Ukrainian].
3. Kun M. (1993). Lehendy i mify Starodavnoi Hretsii. [Legends and myths of Ancient Greece] 4-e vydannia / V. I. Baryby. T.: AT "Tarneks". S. 5. [In Ukrainian].
4. Myshanych O. (1991). Dyvosvity Nataleny Korolevoi [Strange worlds. Natalena Koroleva]. Koroleva N. Predok. Kyiv. S. 651. [In Ukrainian].
5. Myshanych O. (1994). Ukrainske slovo [Ukrainian word], T. 1. Kyiv. S. 42 [In Ukrainian].
6. Natalena Koroleva. (2006). Lehendy starokyivski [Legends of Old Keiv] / N.V. Soiko. Kyiv : Shkola. 256 s. [In Ukrainian].
7. Ten B. (1991). Sofokl. Antihona. Davnohretska trahediia [Vershyny Sviatoho pysma] [Sophocles. Antigone. Ancient Greektragedy [Tops of the Saint letter] : Dnipro. T. 37. S. 132. [In Ukrainian].